

III. EDUKOLOGIJA

INTERNETO VARTOJIMO GRĖSMIŲ SUVOKIMAS IR PATIRTIS: MOKSLEIVIŲ VIKTIMIZACIJOS PRIELAIDOS

Prof. dr. Jonas Ruškus

Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Socialinio darbo katedra
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
Telefonas (8 37) 327 820
Elektroninis paštas j.ruskus@smf.vdu.lt

Dr. Dainius Žvirdauskas

Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinių mokslų fakultetas, Socialinio darbo katedra
K. Donelaičio g. 58, LT-44248 Kaunas
Telefonas (8 37) 327 820
Elektroninis paštas d.zvirdauskas@sgi.vdu.lt

Viktorija Kačenauskaitė

Kauno Purienu vidurinė mokykla
S. Lozoraičio g. 13, LT-50137 Kaunas
Telefonas (8 37) 312 060
Elektroninis paštas viktorijat@gmail.com

*Pateikta 2010 m. rugsėjo 9 d.
Parengta spausdinti 2010 m. lapkričio 15 d.*

Santrauka

Viktimizacija vartojant internetą nurodo tapsmą interneto auka, kai interneto vartotojas patiria interneto grėsmes ir žalingas pasekmes. Straipsnyje pristatomi empirinio tyrimo, kurį rėmė Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerijos Informacinių technologijų centras, rezultatai. Viktimizacijos vartojant internetą problema ir jos ištirtumas suponavo šiame straipsnyje pateikto tyrimo klausimus: 1) kokiomis interneto teikiamomis temomis domisi mokyklinio amžiaus vaikai?; 2) kaip vaikai suvokia interneto keliamas grėsmes?; 3) kokias mokyklinio amžiaus vaikų reakcijas sukelia grėsmės internete? Atlikto tyrimo tikslas buvo nustatyti viktimizacijos vartojant internetą prielaidas, atskleidžiant moksleivių suvokimą apie interneto vartojimo grėsmes. Tyrime taikytas trianguliacijos principas, derinant kokybinę ir kiekybinę priegą: fokus grupės moksleiviai išsakė ir įvertino interneto patirtis ir grėsmes. Iš viso apklausta 117 įvairaus amžiaus moksleivių. Stebimas dvejopas interneto poveikis. Internetas yra traktuojamas kaip naudinga, nepakeičiama ir jau neišvengiama šiuolaikinės žinių visuomenės gyvenimo dalis bei priemonė. Kita vertus, moksleiviai suvokia ir įvardija įvairias potencialias interneto grėsmes.

Pagrindinės sąvokos: moksleiviai, internetas, viktimizacija, grėsmės.

Ivadas

Internetas, atverdamas naujas ir kone neribotas komunikacines galimybes, tampa vis reikšmingesnė moksleivių gyvenimo dalis. I. R. Berson teigia (2003), kad internetas vartotojams perteikia naujas galių, tapatumo ir lytiškumo perspektyvas. I. R. Bergson nuomone, internetas yra kaip ugnis, kur už spindinčio hipnotizuojančio fasado slypi įvairios grėsmės. Vis intensyviau vartojant internetą, atveriamos įvairiausių interesų tenkinimo galimybės, tačiau sudaromos prielaidos ir įvairiausioms grėsmėms.

Viktimizacija vartojant internetą

Viktimizacija vartojant internetą (angl. *Online Victimization*) nurodo tapsmą interneto auka, kai interneto vartotojas patiria interneto grėsmes ir žalingas pasekmes. JAV mokslininkai, J. Wolak, K. J. Mitchell ir D. Finkelhoris, tyrę moksleivių viktimizaciją vartojant internetą (2006), atskleidžia, kad 1 iš 5 jaunuolių internetu patiria nepageidaujamą seksualinį priekabiavimą, 1 iš 4 jaunuolių internetu gauna nepageidaujamos seksualinio pobūdžio medžiagos, 1 iš 15 jaunuolių internetu patiria priekabiavimą, grasinimų arba gauna kitos grasinančios informacijos. Viktimizaciją arba tapsmą auka vartojant internetą J. Wolak, K. J. Mitchell ir D. Finkelhoris (2006) apibūdina šiais požymiais: a) seksualinis priekabiavimas arba siūlymas (kai interneto vartotojas kviečiamas įsitraukti į seksualinio pobūdžio veiklas ar pokalbius, arba suteikti seksualinio pobūdžio informacijos apie save); b) agresyvus seksualinis priekabiavimas, kai įtraukiama į ne interneto veiklas, tokias kaip telefoniniai pokalbiai; c) nepageidaujamas seksualinio pobūdžio medžiagos atidengimas, kai atliekant internetinę paiešką ar siunčiant laiškus atidengiami nuogų žmonių, erotiniai arba pornografiniai, paveikslai; d) grasinimai, kai jaunuoliui siunčiama žeidžiančiojo pobūdžio medžiaga, internete viešinama medžiaga apie patį jaunuolį.

N. Willard (2007), nagrinėdama viktimizaciją vartojant internetą, tipologizuoja interneto rizikas:

- Seksualinio pobūdžio rizikos: atsitiktinai internete prieinama arba sąmoningai patalpinta pornografija, įtraukimas į rengimąsi seksualinei veiklai, seksualinių kontaktų paieška, seksualinės eksploatacijos demonstravimas.
- Patyčios internetu: socialinė agresija ir žiaurumas, kai siunčiama žalinga informacija, dažnai tęsiant mokykloje pradėtą tyčiojamąjį, kerštauojant. Patyčios internete vyksta siunčiant asmens reputacijai žalingą medžiagą, siekiant sukelti nemalonumų, atskleidžiant kieno nors paslaptis, pašalinant iš internetinio tinklo grupės, siunčiant bauginančią informaciją.
- Nesaugios internetinės bendruomenės: į depresiją linkę moksleiviai gali įsitraukti į virtualias bendruomenes (angl. *its-your-choice*), kuriose aptariamoms savižudybėms, anoreksijai, mirtis.
- Grėsmingos internetinės grupės: įpykę jaunuoliai gali įsitraukti į suaugusiųjų vadovaujamas neapykantos grupes, formuoti savo grupes.
- Grasinimai ir žala: talpinimas internete arba siuntimas grasinančios medžiagos, pagal kurią galima įtarti, kad asmuo patiria žalos, pateko į nemalonę.
- Kita: įsitraukimas į žaidimus, taip pat ir į žiaurius, lošimai, akademiniais tikslams nesąžiningai naudojama medžiaga, sukčiavimai, perteklinis elektroninių laiškų gavimas.

V. Kalmus tyrimas (2008) rodo, kad Estijoje 70 proc. 6–14 metų amžiaus vaikų internetu naudojasi kasdien. Priekabiavimą internetu buvo patyrę 42 proc. 13–14 metų amžiaus vaikų, 32 proc. 11–12 metų, 37 proc. 9–10 metų ir net 11 proc. 6–8 metų amžiaus vaikų. 49 proc. 13–14 metų amžiaus vaikų teigia internetu bendravę su nepažįstamaisiais.

2002–2003 m. Europos tarybos inicijuotu ir NVO „Niekieno vaikai“ fondo Lenkijoje atliktu tyrimu nustatyta, kad 56 proc. apklaustųjų vaikų internetu buvo bandoma įtraukti į pokalbius apie seksą. Airijoje, Danijoje Islandijoje, Norvegijoje ir Švedijoje apklausta 11 tūkstančių vaikų ir tėvų apie jų naudojimąsi internetu (Europos taryba, 2006–2011). Nuo 24 proc. (Islandijoje) iki 36 proc. (Danijoje) vaikų teigė, kad jie internetu yra gavę nešvankių komentarų.

R. Pilkauskaitės-Valickienės, S. Raižienės ir R. Žukauskienės (2009) tyrimu Klaipėdos apskrityje atskleista, kad nuo 6 iki 18,4 proc. vyresniųjų klasių moksleivių per paskutinius du mėnesius kartą arba dažniau yra patyrę elektroninių patyčių tekstiniais pranešimais, telefoninėmis iliustracijomis ir/arba reklaminiais filmukais, telefoniniais skambučiais, elektroniniu paštu, pokalbių svetainėse, trumpomis žinutėmis ar internetinėse svetainėse. Vyresniųjų klasių berniukai dažniau nei mergaitės patiria visų minėtų formų elektroninių patyčių, o laikas, praleistas internete, yra rizikos veiksnys, ypač berniukams, tapti internetinių patyčių auka.

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos užsakymu UAB „Factus Dominus“ atliktu tyrimu (2003) apie interneto, kompiuterinių žaidimų įtaką smurtui prieš vaikus (2005) atskleista, kad Lietuvos vaikai žaidžia jų amžiui netinkamus, smurtinio turinio žaidimus, turi galimybes

pasiekti pornografinio turinio internetines svetaines. 29 proc. mokinių nurodė, kad yra pasitaikę atvejų, kai jie taip įsijautė į žaidimą, jog negalėjo sustoti. 76 proc. mokinių teigia, kad žaidžia smurtinio pobūdžio žaidimus.

Patyčios internetu yra tam tikra įtampos forma, glaudžiai susijusi su jaunuolio sunkumais įsitraukiant į mokyklines veiklas, su delinkventiniu elgesiu realioje, ne virtualioje, aplinkoje (Hinduja, Patchin, 2007). Įrodyta, kad daugybinė viktimizacija, atsirandanti dėl patiriamų patyčių internete ir realiame gyvenime, gali lemti vaikų depresinę simptomatiką bei kvaišalų vartojimą. Taigi vaikams, patiriantiems daugybinę viktimizaciją, reikalinga psichikos sveikatos specialisto pagalba (Mitchell, Ybarra, Finkelhor, 2007). Mergaitės ir berniukai, patiriantys rimtų komunikacinių sunkumų su savo tėvais, gali daug lengviau užmegzti artimus santykius internetu, taip pat jie yra daug labiau pažeidžiami ir gali tapti eksploatacijos objektu, nors, kita vertus, tokie santykiai gali padėti vaikams, nes taip jie tenkina artimo bendravimo, savęs įvertinimo, draugijos poreikį (Wolak, Mitchell, Finkelhor, 2003). A. Watsono ir R. Valtin nuomone (1997), 9–12 metų vaikai pradeda atsiskirti nuo tėvų bei ieškoti naujo prisirišimo objekto. Neretai internete moksleiviai randa juos priimančią aplinką. Pasitaiko atvejų, kai vaikai prisirišimo objektu pasirenka vyresnius už save draugus, su kuriais gali bendrauti įvairiomis jiems įdomiomis temomis, kuriomis nedrįsta kalbėtis su savo tėvais. Tokius draugus ir bendravimus vaikai laiko paslapyje, norėdami išsivaduoti iš suaugusiųjų įtakos ir turėti asmeninį pasaulį, tačiau dažnai vietoje to, dalindamiesi savo paslaptimis su internetiniais draugais, jie tampa internetinių patyčių, jų paslapčių atskleidimo aukomis. Internetas suteikia vaikams galimybę išreikšti save priimtiniu jiems būdu, tačiau ir uždaro šiuose spąstuose, nesudarydamas galimybių sugrįžti į realų pasaulį ir jame priimti realų save ir aplinkinius (Bulotaitė, 2004).

Tyrimo klausimai ir tikslas

Viktimizacijos vartojant internetą problema ir jos ištirtumas suponavo šiame straipsnyje pateikto tyrimo klausimus: 1) kokiomis interneto teikiamomis temomis domisi mokyklinio amžiaus vaikai?; 2) kaip vaikai suvokia interneto keliamas grėsmes? 3) kokias mokyklinio amžiaus vaikų reakcijas sukelia grėsmės internete? Atlikto tyrimo tikslas buvo nustatyti viktimizacijos, vartojant internetą, prielaidas atskleidžiant moksleivių suvokimą apie interneto vartojimo grėsmes.

Tyrimo metodai ir imtis

Tyrimė taikytas skirtingų metodų derinimo (trianguliacijos) principas, kuris traktuojamas kaip svarbus tyrimo kokybės rodiklis (Flick, 2006, 2007). Kokybinių ir kiekybinių tyrimo metodų derinimo strategija pasirinkta dėl to, kad nėra teorinių modelių arba kitokių moksliai pagrįstų žinių apie tai, kaip moksleiviai suvokia interneto vartojimo turinį bei įvairias grėsmes. Pirmasis tyrimo etapas skiriamas kuo plačiau atskleisti interneto vartojimo turinio reikšmes. Svarbu tai, ką patys moksleiviai įvardija kaip vartojimo objektą, interneto naudas ir grėsmes. Pasirinkus *focus* grupės interviu metodą, specifine tema atliekami interviu su nedidele grupe žmonių (Flick, 2006). Focus grupei atlikti buvo parengta pusiau struktūruota matrica, kurią kartu su tyrėju – grupės moderatoriumi – pildė mokiniai. Interviu matricoje buvo numatyti tokie priklausomi kintamieji: 1) mokinių naršomo interneto turinys (pagal temas); 2) interneto naršymo motyvacija ir tikslai; 3) suvoktos ir atpažintos interneto naršymo grėsmės; 4) laikas, praleidžiamas naršant internetą; 5) individualus arba porinis (grupinis) interneto naršymas; 6) mokinių pažangumas; 7) mokinių šeimyninė padėtis. Interviu metu matrica rodyta ekrane. Mokiniai (atskirai mergaitės ir berniukai), tyrėjo – moderatoriaus paskatinti, diskutuodami tarpusavyje įvardijo priklausomus kintamuosius, vėliau kiekvienas mokinytis individualiai matricose nurodė nepriklausomus kintamuosius. Kiekvienas mokinytis buvo paprašytas pagal subjektyviai suvoktą svarbą įvertinti kiekvieną priklausomą kintamąjį. Taip gautas individualus kiekvieno kintamojo įvertinimas pagal svarbą skalėje nuo 1 iki 5 (kur 1 reiškė nenaršau visiškai/nesvarbu/visiškai nelaikau grėsme, o 5 – daug naršau/labai svarbu/laikau didele grėsme). Mokinių duomenys įvesti į SPSS matricą, skaičiavimai atlikti taikant aprašomosios statistikos metodus, neparametrinį Kruskal-Wallis testą.

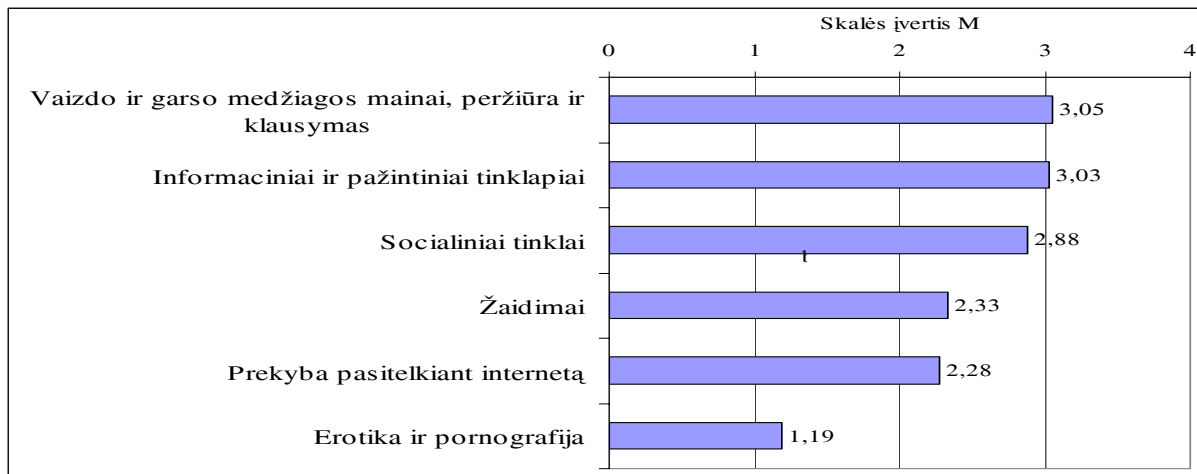
Taikytas kokybinio tyrimo metodologijoje nurodytas tikslinės atrankos principas – tipinių atvejų atranka (Patton, 2002), nurodanti, kad tiriami atvejai, apibūdinantys, jog tai yra normalu, įprasta, tipiška. Todėl į tyrimo imtį atrinkta tipinių mokyklų tipinių klasių tipiniai mokiniai. Tyrimė dalyvavo mokiniai iš gimnazijos, vidurinės, pagrindinės ir pradinės mokyklų, iš didelio apskrities centro (per 100 tūkst. gyventojų) ir iš mažo miesto (rajono centro per 10 tūkst. gyventojų). Siekiant išsaugoti tyrimo dalyvių konfidencialumą miestų ir rajono centrų pavadinimai neteikiami (kai kuriuose rajonų centruose iš viso tėra viena mokykla, kurioje atliktas tyrimas). Tyrimo metu buvo organizuota 12 fokus grupių. Iš viso ty-

rime dalyvavo 117 moksleivių (iš jų 43 proc. mergaičių ir 74 proc. berniukų; ketvirtokų – 20 proc., septyntokų – 15 proc., devintokų – 18 proc., dešimtokų – 28 proc., vienuoliktokų – 20 proc.).

Tyrimo rezultatai

Interneto vartojimo turinys

Kokios temos internete domina moksleivius? Kokius puslapius internete naršo moksleiviai? Moksleivių įvardyti jų vartojami tinklapiai tyrėjų sugrupuoti į interneto temas. 1 pav. pateikti apibendrinti visų tyrime dalyvavusių moksleivių atsakymai skalėje nuo 0 (nenaršo) iki 4 (dažnai naršo). Paveiksle atsispindi subjektyvus interneto temų vartojimo dažnumas, išreikštas ne valandomis arba dienomis, bet subjektyvia pačių moksleivių samprata.

1 pav. Interneto temų (pagal naršomus tinklapius) vartojimo reitingas

Vaizdo ir garso medžiagos mainai, šios medžiagos peržiūra ir klausymas yra labiausiai moksleivius prie interneto pritraukianti tema. Filmai, muzikiniai vaizdo siužetai, garso įrašai – tai dalykai, tiesiogiai atliepiantys moksleivių interesų sritis. Šiuo požiūriu internetas traktuotinas kaip moksleivių interesus palaikanti arba net patiprinanti priemonė. Be to, daugelis tinklapių leidžia ne tik peržiūrėti, bet ir patiems talpinti interesus atitinkančią medžiagą. Tokių tinklapių patrauklumą didina ne tik jų galimybės susirasti interesus atitinkančią medžiagą, bet ir jų interaktyvumas.

Informaciniai ir pažintiniai tinklapiai taip pat dažnai naršomi. Čia moksleiviai ieško informacijos, kuri jiems yra reikalinga mokykloje. Moksleiviai informacijos ieško greičiausi būdu, neretai pasikliaudami nevisiškai patikimais šaltiniais. Mokiniai pragmatiškai žvelgia į informaciją ieškodami būdų, kaip ją pasiimti kuo greičiau ir kuo paprasčiau, nereflektuodami informacijos patikimumo nei labai gilindamiesi į ją. Pažintinę ir informacinę funkciją atlieka ir tinklapiai, kuriuose talpinama mokinių arba studentų sukurta medžiaga. Nėra sunku įsigyti kitų parengtą medžiagą ir ją pateikti kaip savo. Grėsmės atsiranda, kai informacija priimama jos nereflektuojant. Tai gali didinti tam tikrą pasaulėžiūros ribotumą, pasireiškiantį aklai informacijos priėmimu, nekritišku tikėjimu žiniasklaidoje arba internete pateikiamais įvykiais.

Socialiniai tinklai – sparčiai populiarėjanti interneto vartojimo tema. Socialiniai tinklai tiesiogiai atliepia kiekvieno, ypač moksleivio, poreikį bendrauti ir būti socializacijos subjektu. Socialiniuose interneto tinkluose greitai tampama grupės nariu, susirandama realių arba virtualių draugų, keičiamasi ne tik informacija, bet ir nuotakomis, įspūdziais, dienotvarke, įvykiais ir t. t. Socialiniai tinklai leidžia juose dalyvaujantiems priklausyti vienai arba kitai grupei pagal interesus, tose grupėse savo interesus plėsti, susipažinti su naujais žmonėmis, kurie turi tokių pačių interesų, dalintis naujienomis, organizuoti jau nebe virtualius, bet realius įvykius. Socialiniai tinklai atlieka socializacijos funkciją. Kita vertus, čia slypi ir grėsmės. Čia galima susipažinti su žmonėmis, kurie slepia savo tikrą tapatybę, prisistato kitu vardu, naudodami manipuliacinius metodus gali įtraukti patirties neturintį jauną žmogų į jo sveikatai grėsmingus dalykus, galinčius virsti patyčiomis bei žeminančiais komentarais.

Žaidimai yra kiek mažiau, tačiau taip pat vartojama interneto tema. Žaidimas pats savaime yra būtina veikla moksleiviams. Interneto prieinamumas sudarė prielaidas keistis žaidimo formai bei turiniui. Žaidimo forma, turinys, edukacinės funkcijos pereina iš realios į virtualią erdvę. Iš esmės keičiasi žaidimo pobūdis. Žaidžiama su virtualiais daiktai, dažnai ir su virtualiais asmenimis, be to, virtualus žaidimas labiau nei realus yra nukreiptas į žaidimo kūrėjų jau sukurtą fantazijos pasaulį, kai tuo tarpu žaisdami realų žaidimą moksleiviai patys jį kuria. Virtualus žaidimas yra sukonstruotas taip, kad prie jo būtų priprantama, o realus – daugiau orientuotas į kūrybą. Virtualūs žaidimai neretai pasižymi ne tik jau suformuota aplinka ir koncepcija, tačiau neretai ir smurtu.

Prekyba pasitelkiant internetą moksleiviai įvardija ne elektroninę prekybą, kai prekės perkamos internetu, o internetinius skelbimų tinklapius, kuriuose skelbiama apie parduodamas prekes, pridėdant parduodamų daiktų nuotraukas. Moksleiviai pradeda dalyvauti savotiškuose rinkos santykiuose, kai įsitraukiama į daiktų pirkimą ir pardavimą, siekiama užsidirbti pinigų. Moksleivių įsitraukimas į prekybinės rinkos santykius ugdo jų gebėjimus suprasti rinkos ypatumus, priimti ekonominius sprendimus. Moksleivių įsitraukimas į rinkos santykius gali turėti neigiamos įtakos jų mokymosi motyvacijai ir rezultatams, asmeninei profesinei perspektyvai. Čia tikėtini pralaimėjimai (pvz., skolos) arba, priešingai, laimėjimai (uždarbis). Ir viena, ir kita – numanoma galimybė įsitraukti į nusikalstamą veiklą.

Erotika ir pornografija atsidūrė paskutinėje interneto vartojimo temų reitingo vietoje. Tikėtina, kad moksleiviai savo asmeninę nuomonę dėl tokių tinklapių naršymo reiškė sąžiningai, nors ši tema pasižymi *tabu* aspektu ir garsiai neeskaluojama. Tačiau tyrimo metu moksleiviai savo tokių tinklapių patirtį įvardijo individualiai ir anonimiškai, todėl jų atsakymai laikytini nors ir sąlyginai, bet patikimais. Tokių tinklapių žiūrėjimas yra traktuotinas kaip natūralaus jaunuolių domėjimosi sritis, kai siekiama geriau pažinti savą ir kitą lytį, intymų bendravimą tarp lyčių. Yra profesionalių tinklapių, kuriuose profesionalai atsakinėja į moksleiviams aktualius intymaus bendravimo klausimus. Tokie tinklapiai nusileidžia išimtinai erotikai arba pornografijai skirtiems tinklapiams, kadangi šie tariamai labiausiai atskleidžia slapčiausią intymaus bendravimo pusę. Domėjimasis pornografiniais tinklapiais psichologų ir edukologų pripažįstamas labiau žalingu nei naudingu. Šiuose tinklapiuose pateikiami vaizdai gali suformuoti ribotą sampratą apie intymius santykius, kai vaizdai pateikiami siekiant daugiau (tiesiogiai) arba mažiau (netiesiogiai) išnaudoti.

Skirtumai ($p \leq 0,01$) tarp klasių stebimi pagal visas temas, išskyrus „Vaizdo ir garso medžiagos mainai, peržiūra ir klausymas“. Domėjimasis internetu didėja iki dešimtos klasės, o vienuoliktose klasėse jis ima mažėti. Tai sietina su tuo, kad dar iki vienuoliktos klasės mokiniai susipažįsta su interneto galimybėmis, plečiasi internetu besinaudojančių mokinių akiratis, interesai, pasinaudojant internetu siekiama pažinti vis daugiau dalykų. Tikėtina, kad vienuoliktose klasėse mokiniai pasiekia prisistatymo būseną, kai iš interneto nebesitikima kažko ypač naujo, jis tampa labiau tikslingo vartojimo, nei susipažinimo su interneto galimybėmis objektu.

Skirtumai ($p \leq 0,01$) tarp lyčių stebimi pagal dvi temas: žaidimai bei erotika ir pornografija. Šiuos tinklapius labiau naršo berniukai nei mergaitės. Lyčių skirtumų tyrinėtojai, tikėtina, šią tendenciją įvardytų kaip reprezentuojančią tradicinius lyčių vaidmenis. Azarto sritis tradiciškai priskiriama vyrams. Tai, kad berniukai demonstruoja didesnę dėmesį erotikai ir pornografijai, tradiciškai buvo laikoma labiau norma, nei tai darytų mergaitės. Šios dvi sritys gali turėti įtakos berniukų tolesnei socializacijai. Pažeidžiamumas gali pasireikšti pernelyg dideliu azartiškumu, taigi įsitraukimu į pedagoginiu požiūriu neaiškiai apibrėžtas veiklas, o iškreiptu (linkusiu į smurtą ir vyro dominavimą) požiūriu į intymius santykius.

Erotika ir pornografija labiausiai mergaites sudomina 9 klasėje, nors, palyginti su kitomis temomis, ji mergaites domina mažiausiai. Mergaitės yra labai linkusios vartoti socialinius tinklus, taip pat informacinius ir pažintinius tinklapius, keistis garso bei vaizdo medžiaga. Nuolat daugėja, net ir vienuoliktose klasėse, lankymosi informaciniuose ir pažintiniuose tinklapiuose, taip pat vaizdo bei garso medžiagos mainų, peržiūros ir klausymosi tinklapiuose. Žaidimais, priešingai, mergaitės domisi ne nuolat. Bene nuolat domimasi vaizdo ir garso medžiagos mainais, peržiūra ir klausymusi. Šiuo požiūriu berniukų ir mergaičių interneto interesai yra panašūs.

Socialiniais tinklais, informaciniais ir pažintiniais, vaizdo, taip pat garso mainais bei prekybos tinklapiais dažniausiai naudojasi vidutinio pažangumo mokiniai. Mažiau pažangius mokinius labiau nei kitus domina erotiniai ir pornografiniai tinklapiai, o žaidimai – pažangiausius (iš dalies ir mažiausiai pažangius) mokinius.

Internetą mokiniai dažniausiai naršo vieni patys. Moksleiviai ne tik savarankiškai sprendžia dėl interneto temų pasirinkimo, bet, tikėtina, gauta informacija lieka neaparta su kitais, ypač suaugusiais. Tai, kaip bus reaguojama į internetu gautos informacijos turinį, kaip ji bus reflektuojama, priklausys, ar ši informacija turės teigiamos, ar neigiamos įtakos asmens psichinei raidai ir socializacijai.

Interneto vartojimo socialumą rodo ir interneto vartotojo moksleivio šeimos padėtis. Erotika ir pornografija labiausiai domina mokinius, gyvenančius su seneliais. Mažiausiai ši tema domina gyve-

nančius su abiem tėvais. Tėvų fizinis ir psichologinis artumas mažina potencialiai žalingą interneto vartojimą. Šie duomenys vertinti gana atsargiai, kadangi imtyje tebuvo tik keturi moksleiviai, gyvenantys su seneliais.

Priešinga tendencija yra interneto žaidimų bei prekybos pasitelkiant internetą atvejais. Šiomis interneto temomis labiausiai domisi su abiem tėvais gyvenantys vaikai, o mažiausiai – gyvenantys su seneliais. Ko gero, tai lemia materialinė šeimos padėtis, kai moksleivis turi pinigų prekybinėms veikloms bei žaidimų programoms įsigyti.

Suvokiamos ir patiriamos interneto grėsmės

Mokiniai diskusijų metu įvardijo dažniausiai pasitaikančias grėsmes internete, kurios, jų manymu, sukelia nepageidaujamas pasekmes. Grėsmėmis laikomi ne tiek vienokie arba kitokie įsibrovimai iš interneto į moksleivio dėmesio lauką, kiek tokie, kurie sukelia nepatogumų moksleiviams, kurie gali turėti įtakos jų psichinei arba fizinei sveikatai. Moksleiviai įvardijo tokias grėsmes įvertindami jas pagal tai, kaip dažnai jas patiria. Jie įvertino jas kaip teigiamas arba neigiamas, savo vertinimus pakomentavo (1 lentelė).

1 lentelė. Moksleivių suvokiamos interneto grėsmės, jų vertinimai ir komentarai (įvykių internete vertinimą atliko 9, 10, 11 klasių mokiniai, N=70)

<i>Įvykiai internete</i>	<i>M</i>	<i>Vertinimas</i>	<i>Moksleivio komentaras</i>	<i>M</i>
Nepažįstamųjų laišakai (el.paštas, skype, facebook ir kt.), kvietimas bendrauti	3,23	teigiamas	<i>Naujos pažintys, galimybė praplėsti pažįstamų ratą, laiko praleidimas.</i>	3,97
		neigiamas	<i>Nežinai su kuo bendrauji, galimi iškrėpėliai ir kiti nemalonūs patyrimai.</i>	2,36
Kitų siūlomi nepageidaujami tinklapiai	2,61	neigiamas	<i>Iš to tik blogai. Atsibosta įkyrus to tinklapio piršimas, virusų atsisiuntimas</i>	3,49
Šmeižimas – skleidžiami gandai, melaginga informacija apie mokinį	2,53	neigiamas	<i>Prirašo kitiems draugams ar nepažįstamiems žmonėms, taip supykdydami vienus su kitais, išplatina asmeninę informaciją (el. pašta, tel. numerį, adresą), yra galimybė sulaukti net ir grasinimų</i>	2,58
Netyčia patenkama į nemalonus svetaines	2,47	neigiamas	<i>Iš to tik blogai</i>	3,19
Nepažįstamųjų prašymas pasirodyti vaizdo kameroje, atsiųsti savo nuotraukas	2,40	teigiamas	<i>Dažniausiai bendraujama laiškais ir tuomet bandoma susitikti gyvai, peržiūri savo pašnekovo draugų ratą, renki informaciją apie jį.</i>	3,09
		neigiamas	<i>Gali būti iškrėpėliai, apsimetėliai</i>	3,01
Pikti ginčai tarp mokinių	2,25	neigiamas	<i>Šie ginčai būdingi jaunesnio amžiaus mokiniams (iki 9 kl.)</i>	2,88
Įsibrovimas į pašto dėžutes, pokalbius skype, į naudojamus tinklapius arba asmeninį tinklapį, žaidimus	2,24	neigiamas	<i>Asmeninės informacijos paviešinimas, privatumo pažeidimas.</i>	2,57
		teigiamas	<i>Kitiems padeda išgarsėti, patekti į televiziją ar pan.,</i>	1,90
Asmeninės informacijos apie mokinį išplatšinimas	2,13	neigiamas	<i>Tampį „populiarus“, bet ne iš gerosios pusės, draugai iš keršto paviešina šią informaciją, pavojus patekti į pedofilų rankas.</i>	2,38
Apsimetama kitu mokiniu ir siunčiami laišakai jo vardu	2,07	neigiamas	<i>Galimybė susipykti su draugais, šmeižtas, pavydas, galimi smurto atvejai</i>	2,43
Seksualinis priekabiavimas	1,71	neutralus	<i>Juokinga, užblokuojami tokie asmenys, jokių emocijų tai nesukelia, kadangi tokių pasiūlymų sulaukiama labai daug.</i>	2,77
Išmetimas iš pokalbių grupių	1,60	neigiamas	<i>Tai būdinga jaunesnio amžiaus mokiniams</i>	2,88

Dažniausiai pasitaikančia grėsme laikoma nepažįstamųjų laišakai, gaunami elektroniniu paštu, skype, facebook ir kitais elektroniniais kanalais. Nepažįstamųjų laišakai traktuojami dvejopai. Moksleiviai juos vertina teigiamai, kadangi čia matomos galimybės praplėsti pažįstamųjų ratą, kita vertus, moksleiviai vertina neigiamai, nes nerimaujama dėl galimų papildomų grėsmių. Vaikinių ir merginų ver-

tinimai nesiskiria. Nepažįstamųjų laišakai yra potencialiai grėsmingi moksleiviams, kadangi moksleiviai nepažįstamųjų laiškus vertina labiau kaip galimybes, nei kaip grėsmes. Tai liudija apie dar nepakankamai įsisąmonintą grėsmę. Vaikai tikisi naujų santykių, pažinčių, tai pat – pripažinimo, supratimo, dalyvavimo. Natūralus smalsumas ir noras bendrauti gali atsiskirti prieš pačius mokinius, jiems to nė nesitikint. Grėsmė slypi ne tiek pačiuose nepažįstamųjų laiškuose, kiek moksleivių gebėjime atpažinti galimas grėsmes ir atsispirti pagundoms, kylančioms iš natūralių socialinių poreikių. Analogiškai vertintinas ir nepažįstamųjų prašymas pasirodyti vaizdo kamerose, atsiųsti savo nuotraukas. Net ir šios grėsmės moksleivių gali būti vertinamos kaip naujos bendravimo galimybės. Galimų grėsmių suvokimas ir gebėjimas neužmegzti potencialiai grėsmingų – nepažintų – santykių yra atsparumo grėsmėms ugdymo tikslas.

Dažnai, mokinių vertinimu, pasitaiko, kad peršami nepageidaujami tinklapiai, šmeižiama, skleidžiama melaginga informacija apie mokinį. Šios grėsmės moksleivių vertinamos išimtinai neigiamai. Tinklapių prievartinis piršimas, šmeižimas mokinių yra nesunkiai atpažįstami kaip grėsmės jų pačių saugumui, kadangi ir vienu, ir kitu atveju nenumanomos teigiamos pasekmės: nėra galimai teigiamų socialinių naudų, kurių tikimasi susisiekius su nepažįstamaisiais; tėra galimos tik žalos – virusų parsiuntimas, šmeižtas, kaip išimtinai didelė ir nepageidaujama socialinė žala. Berniukai labiau nei mergaitės mini peršamus nepageidaujamus tinklapius ($p=0,03$). Tai, tikėtina, liudija apie didelį berniukų internetinį smalsumą ir jų dažną lankymąsi nepažįstamose, dažnai nesaugiose svetainėse.

Berniukai labiau nei mergaitės netyčia patenka į nemalonus svetaines ($p=0,01$). Tai nėra laikoma svarbiu ir dažnu atveju, tačiau vis dėlto vertinama vienareikšmiškai neigiamai.

Moksleivių ginčai internete, įsibrovimai į pašto dėžutes, į pokalbius, į naudojamus tinklapius arba asmeninį tinklapį taip pat yra internete patiriamas reiškiny. Tai – moksleivių tarpusavio agresijos išraiška. Ugdant atsparumą interneto grėsmėms, būtina didinti moksleivių suvokimą apie tai, kad internetinė tarpusavio agresija negali turėti jokio teigiamo rezultato, kurio, tikėtina, tikimasi.

Asmeninės informacijos apie mokinį išplatinimas laikytinas kaip viena iš tarpusavio agresijos formų. Stebima tendencija, kad berniukams tokio pobūdžio grėsmė yra labiau aktuali nei mergaitėms ($p=0,01$). Mokiniai įžvelgia asmeninės informacijos paskelbimo teigiamų savybių, vis dėlto neigiamos pasekmės čia laikomos svarbesnėmis. Asmeninės informacijos paskelbimas traktuotinas kaip didelę svarbą turinti smurto forma, nes taip yra kerštaujiama, tikimasi asmenį, apie kurį teikiama informacija, pažeminti.

Panašaus pobūdžio grėsmė yra ir apsimetimas kitu mokiniu, manipuliavimas jo vardu. Patys vaikai įvardija tai kaip smurtą prieš asmenį. Tokiais atvejais manipuluojamas asmuo tampa ypač pažeidžiamas, kadangi jis vargu ar turi priemonių apsiginti nuo šmeižto.

Seksualinis priekabavimas mokinių jau yra atpažįstamas ir nėra laikomas labai reikšmingu. Mokiniai mano radę būdų susidoroti su tokiomis grėsmėmis, kai kompiuteryje tiesiog užblokuojama prieiga priekabaujantiems asmenims.

Išmetimas iš pokalbių svetainių skaudžiau priimamas jaunesniojo amžiaus mokinių. Pagal svarbą ši grėsmė tėra paskutinėje grėsmių reitingo vietoje, tačiau tai yra susiję su esminiu moksleivio poreikiu dalyvauti socialiniuose ryšiuose ir būti priimtam kitų bendraamžių. Ši bausmė vaiko gali būti traktuojama kaip rimta ir turėti emocinių pasekmių.

Išvados

Stebimas dvejopas interneto poveikis moksleiviams. Internetas yra traktuojamas kaip naudinga, nepakeičiama ir jau neišvengiama šiuolaikinės žinių visuomenės gyvenimo dalis bei priemonė. Atsiveria daugybė galimybių užmegzti naujas ir naudingas pažintis, atrasti senus pažįstamus, greitai gauti mokymuisi arba laisvalaikui reikalingą informaciją, būti nuolat besikeičiančių įvykių centre, neprarasti informuotumo apie supantį pasaulį. Internetu nesinaudojančiam žmogui nepasiekiamos daugelis aktualių, o moksleiviams yra ypač svarbu būti jiems reikšmingų įvykių priešakyje.

Kita vertus, proporcingai nuo vartojimo didėja įvairių grėsmių tikimybė, o tai gali paliesti beveik kiekvieną interneto vartotoją ir juo labiau moksleivį. Moksleiviai suvokia ir įvardija įvairias potencialias interneto grėsmes. Grėsmės dažniausiai susijusios su nepageidaujamu skverbimusi į interneto vartotojo emocinę sritį (smurtas, seksas), į kompiuterio saugumą (virusai ir kita), į moksleivio fizinę bei psichinę sveikatą. Internetu padaroma emocinė žala gali būti didesnė nei padaroma realiai bendraujant, nes bendravimas internetu vyksta 24 val. per parą, medžiaga plačiai paskleidžiama ir nesuvaldoma, patyčios yra anoniminės, neaptariama su tėvais, stokojama žinių, kaip nutraukti internetines patyčias.

Rekomendacijos

N. Willard (2007) teigia, kad daugybė priemonių ir rekomendacijų, kurios diegiamos praktikoje, yra neveiklios ir neveiksmingos. Neveikia pernelyg paprastos ir moralizuojančios taisyklės, gąsdinimas, baime grįsta taktika. Būtina nevengti nepatogios terminologijos, nepatogios informacijos, tačiau didinti visų – vaikų, tėvų ir pedagogų – žinojimą ir supratimą, kas vyksta internete. Būtina kuo daugiau inicijuoti diskusijų šiais klausimais, kad vaikai geriau suvoktų galimus spąstus internete ir galėtų geriau atpažinti rizikas bei atsispirti interneto gundymams (Wolak, Finkelhor, Mitchell, Ybarra, 2008).

Svarbu ugdyti tėvų, pedagogų ir vaikų supratimą, kad būtina neužsisklęsti vienoje veikloje, kad vaikas turi užsiimti įvairiausiomis veiklomis, ne tik internetu. Vaikai gali būti mokomi, kad svarbu išlaikyti pusiausvyrą tarp įvairių veiklų. Be to, internetą panaudojant mokantis mokykloje, teikiamų žinių atveriamos kitos jo galimybės – kūrybinės, akademinės ir t. t. Mokyklų kompiuteriuose privalu instaliuoti apsaugos sistemas, nes neretai būtent mokyklose vaikai, naudodami internetą, gali peržengti saugumo ribas ir, patys to nesuvokdami, padaryti žalos sau bei kitiems. Vis dėlto, kad ir kiek apsaugos sistemų bus įdiegta, visada atsiras vieta ir laikas, tinkami gauti bei siųsti grėsmingą, jaunuolius viktimizuojančią, informaciją. Todėl sąmoningumo didinimas, ir moksleivių, ir jų tėvų, laikytina esmine prevencine priemone.

Refleksija ir diskusija, tikėtina, yra labiausiai plėtotinos ir potencialiai veiksmingos priemonės, didinant vaikų psichologinį bei socialinį atsparumą. Atpažinti grėsmes, didinti sąmoningumą, suvokti savisaugą galima tik esant grupinei išmoningų bei jautrių vaikų situacijoms pedagogų ir įvairių – teigiamų ir neigiamų – patyrimų turinčių mokinių diskusijai. Prioritetiška ugdyti pedagogų ir moksleivių gebėjimą drauge analizuoti jautrias temas, tradiciškai esančias tabu, neišsakytas, neišdiskutuotas.

Veiksminga moksleivių savivokos didinimo priemonė, hipotetiškai vertinant pasirinkus kritine teorija, gali būti diskusijų grupės. Diskusijų grupėse moksleiviai, padedami socialinio pedagogo, socialinio darbuotojo arba psichologo, gali inicijuoti ir tęsti diskusijas apie interneto vartojimo potencialias bei realias grėsmes, dalintis savo ir kitų patirtimi. Tikėtina, kad labai veiksminga priemonė būtų moksleivių debatų organizavimas įvairiomis interneto temomis. Kadangi berniukų ir mergaičių interesai internete skiriasi, tikėtina, kad labiau veiksminga būtų organizuojamas diskusijų grupes arba debatus diferencijuoti pagal lytį ir amžių, t. y. panašiose pagal amžių berniukų bei mergaičių grupėse atskirai.

Literatūra

1. Berson, I. R. Grooming Cybervictims. The Psychosocial Effects of Online Exploitation for Youth. *Journal of School Violence*. 2003, 2 (1): 5–18.
2. Bulotaitė, L. Narkotikai ir narkomanija. Iliuzijos ir realybė. Vilnius: Tyto Alba, 2004.
3. Europos tarybos deklaracija „Kurti Europą dėl vaikų ir su vaikais“ [interaktyvus], 2006–2011 [žiūrėta 2010-09-09]. <http://www.etib.lt/site_files/aktualijos%20ir%20naujienos%20/Factpack%20Lithuania.doc>.
4. Factus Dominus. Interneto, kompiuterinių žaidimų įtaka smurtui prieš vaikus [interaktyvus], 2003 [žiūrėta 2010-09-09]. <<http://www.draugiskasinternetas.lt/lt/adult/news?id=2003>>.
5. Flick, U. An Introduction to Qualitative Research. The Sage, 2006.
6. Flick, U. Managing Quality in Qualitative Research. The Sage, 2007.
7. Hinduja, S.; Patchin, J. V. Offline Consequences of Online Victimization. *School Violence and Delinquency. Journal of School Violence*. 2007, 6 (3): 89–112.
8. Kalmus, V. National report for Estonia. Comparing Childrens online opportunities and risks across Europe. Cross national Comparisons for UK Kids Online a report for the EC Safer Internet Plus Programme, 2008.
9. Mitchell, K. J.; Ybarra, M.; Finkelhor, D. The Relative Importance of Online Victimization in Understanding Depression, Delinquency, and Substance Use. *Child Maltreatment*. 2007, 12: 314–324.
10. Patton, M. Q. Qualitative Research & Evaluation Methods. Sage Publications, 2002.
11. Pilkauskaitė-Valickienė, R.; Raižienė, S.; Žukauskienė, R. Elektroninių patyčių paplitimas tarp Klaipėdos apskrities vyresniųjų klasių moksleivių. *Socialinis darbas*. 2009, 8 (2): 114–120.
12. Watson, A. J.; Valtin, R. Secrecy in Middle Childhood. *International Journal of behavior development*. 1997, 21(3): 431–452.
13. Willard, N. Youth Risk Online Insight for Professionals Who Work With Youth. Presentation Notes. Center for Safe and Responsible Use of the Internet [interaktyvus], 2007 [žiūrėta 2010-09-15]. <<http://csriu.org/http://cyberbully.org>>.
14. Wolak, J.; Mitchell, K.; Finkelhor, D. Escaping or connecting? Characteristics of youth who form close online relationships. *Journal of Adolescence*. 2003, 26: 105–119.
15. Wolak, J.; Mitchell, K.; Finkelhor, D. Online Victimization of Youth: Five Years Later. National Center For Missing & Exploited Children [interaktyvus], 2006 [žiūrėta 2010-09-09]. <www.unh.edu/ccrc/pdf/CV138.pdf>.
16. Wolak, J.; Finkelhor, D.; Mitchell, K.; Ybarra, M. L. Online “Predators” and Their Victims. Myths, Realities, and Implications for Prevention and Treatment. *American Psychologist*. 2008, 63 (2): 111–128.

THE PRECONDITIONS OF THE VICTIMIZATION OF SCHOOL CHILDREN: THE PERCEPTION AND EXPERIENCE OF THE RISKS OF USING THE INTERNET

Prof. Dr. Jonas Ruškus

Vytautas Magnus university

Dr. Dainius Žvirdauskas

Vytautas Magnus university

Viktorija Kačenauskaitė

Kaunas Purienų secondary school

Summary

The aim of this study was to reveal the threats that schoolchildren see when using the Internet. The questions raised in the study were the following: 1) what things found online are school-age children interested in? 2) how do schoolchildren perceive the threats of the Internet? 3) what reactions of these children do online threats provoke? The focus group method was applied to combine the quantitative and the qualitative approaches in the study. Typical case sampling was applied, and the total number of participants was 117 (12 group interviews).

The adolescents found that the exchange and listening/viewing of audio and video material was what attracted them to the Internet the most. Other common interests were the gathering of information and the improvement of knowledge, social networks, games, online trade, erotic content and pornography. The schoolchildren thought that the most common threat was letters from strangers received via e-mail, Skype, Facebook and other online sources. The attitudes to letters from strangers were twofold: positive for they might broaden the circle of acquaintances, and negative because they might contain possible threats. Common events were the obtrusion of undesirable sites or blackmail. Accidental entry to unpleasant sites was not seen as a common case, yet the evaluation was unequivocally negative. Other occurrences that the schoolchildren stated they experienced while being online were quarrels between adolescents, intrusion into mailboxes, chats, websites or personal webpages, dissemination of information about the schoolchild, pretending to be another schoolchild and manipulation of the schoolchild's name/nickname. The schoolchildren stated that they could already recognize sexual harassment and did not consider it to be a very significant phenomenon.

Parents' education is an important preventive measure against their children's online victimization. It is important for parents to know the threats, to share experience on how they manage to protect their children from online threats and to be able to recognize potential and actual harm to their children from their behaviour. Reflection and discussion are the measures that should be developed the most in order to improve children's psychological and social resilience. Priority should be given to the development of the pedagogues' and adolescents' ability to analyse sensitive topics (those that are traditionally seen as taboo and thus are not mentioned or discussed) together. Since boys' and girls' online interests differ, the differentiation of discussion groups or debate according to gender and age is likely to be highly effective.

Keywords: schoolchildren, online victimization, risks.